

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение.....	7
Фолклорът като социално-художествено явление.....	12
Кой твори? Носители и разпространители на българския фолклор	22
Проблеми на класификацията.....	34
Песенен фолклор.....	47
Подялба на песните по функционалност.....	60
Седянка и седенкарска песен.....	64
Обредност и обреден фолклор, песни и наричания по календар.....	68
Семейни обреди и народната песен.....	103
Празничен песенен фолклор – трапезарски и хороводни песни.....	110
Подялба на песните по тематика.....	115
Митико-легендарна тематика в песните.....	116
Религиозно-легендарни песни и балади	124
Битово-новелистична тематика (Из живота и отношенията между хората).....	131
Социално-битови песни	135
Хумористични песни.....	136
Историко-героична тематика. Юнашки песни.....	138
Исторически песни.....	148
Хайдушки песни	153
Революционни песни	157
Обобщение	168
Народна проза. Фолклорно разказване.....	170
Приказна народна проза. Българските фолклорни приказки.....	175
Подялба на народните приказки. Анималистични приказки	181
Вълшебни /фантастични/ приказки	184
Битово-новелистични приказки и народни анекdoti	187
За новото битие на фолклорната приказка.....	190
Литературната приказка.....	195
Неприказна народна проза (Легенди, предания, народни разкази).....	198
Легендата.....	200

© 2009, Костадин Динчев

ISBN 978-954-07-2872-8

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Народни предания.....	205
Словесна магия и народна афористика	210
Гадания, баяния.....	216
Народни гатанки.....	222
Народна афористика. Паремии	228
Наричания (добри и лоши пожелания)	234
Благословии и клетви	234
Детски фолклор	240
Вместо послеслов. Българският фолклор в историческия развой на етноса	253
Възраждане. Ново и най-ново време	261
Регионални особености в културата на етноса.....	267
Библиография.....	277

ВЪВЕДЕНИЕ

I

Терминът ФОЛКЛОР /FOLK-LORE/ е от английски произход и означава: фолк-народ, народно и лор – мъдрост, знание /Томс, 206/. Това първоначално определение, означаващо народна мъдрост, народно, знание, се е променяло – било в посока на широк обхват на една от даденостите на народоведението, било по-стеснено по посока на творчеството. Все повече при съвременните условия, като резултат от търсенията във фолклористиката и в редица други научни области, названието фолклор се свързва с културния развой на един народ или на народа като цяло. Казано иначе, това е художественото народно творчество, възникнало в зората на човечеството като начин на общуване и комуникация за изразяване на човешки преживявания, чувства и надежди в природата и в социалния живот. Това са творенията които се предават по УСТЕН път или по ПОДРАЖАНИЕ. Като КЛИШИРАНИ /установени/ и като РАЗНООБРАЗНИ /променящи се/ форми, те са функционирали през различните исторически епохи, достигайки до днес във вид на феномени, изобразяващи обществено битие и съзнание.

Фолклорът представлява синтезиран жизнен опит, своеобразна философия и история, изкуство, художество, предимно словесно, но и словесно-музикално или музикално-хореографическо и неизкуство, ЦИКЛИЧНО повтарящи се битови и художествени прояви, ИЗПЪЛНИТЕЛСКО и ПЛАСТИЧНО творчество, подвластно на ПРОМЕНЛИВОСТ /ВАРИАТИВНОСТ/ и на непрекъснато преливане от минало към настоящето като ТРАДИЦИЯ и ИНОВАЦИЯ /наследено и ново/. Нашето внимание е насочено към ИЗПЪЛНИТЕЛСКИЯ фолклор /приоритетно СЛОВЕСЕН, но и във връзка с мелодиката, танца и обреда/. При предаването му от един социален кръг /общност/

в друг, оттам и между поколенията /времето/, от едно място на друго /пространствено/, определена роля има ИЗПЪЛНИТЕЛЯТ и ИЗПЪЛНЕНИЕТО, реализиращи КОНТИНЮИТЕТА /непрекъснатата приемственост/. ИЗПЪЛНЕНИЕТО /най-често като ИМПРОВИЗАЦИЯ/ не се отнася за материалното художество и някои „пластически“ форми. Там действа преди всичко подражанието и повторенията с някои привнасяния... Чрез избирателност и повторяемост на фолклорното творчество било в рамките на цикличността при годишния природен и аграрен кръг, било на човешкия живот, част от миналото става настояще и заедно с новото създават традиция, която в бъдеще отново се подвежда под знака на ИЗБИРАТЕЛНОСТ и АКТУАЛИЗАЦИЯ. Казано иначе, фолклорът е не само НАСЛЕДСТВО а и СЪВРЕМЕННАСТ с БЪДЕЩА насоченост, акумулиращо най-доброто от предходното творчество. Следователно, фолклорът илюстрира основното естетическо триединство: минало, настояще и бъдеще. Става дума за СЛОЖНО СОЦИАЛНО-ХУДОЖЕСТВЕНО ЯВЛЕНИЕ, което се реализира като процес на: ИЗПЪЛНЕНИЕ /сътворяване/ – ВЪЗПРИЕМАНЕ /усвояване/ и ВЪЗПРОИЗВЕЖДАНЕ /ново изпълнение = сътворяване/. От гледна точка на етнокултурния развой става дума за „народна култура, като подсистема от етнокултурата на даден народ“ /Живков, 1977, 91/

От първите десетилетия на XIX в. българският фолклор навлиза в полезрението на европейските учени /в т.ч. на българските/ като част от общата хуманитаристика. За българската и общоевропейската интелигенция фолклорът става отправно начало освен на общото народознание /„народоука“, според Шишманов/, но и градиво за изграждане на новия език, за литературния и културния развой. Добре са известни, първите регистрирани творби и популяризатори на народните традиции и фолклора. Не може да не отбележим сърбина Вук Караджич, западноукраиния росиян Юрий Венелин, одеския професор Виктор Григорович, босненския „стариар“ Стефан Веркович

и др. Този процес е подкрепен и от други западнославянски и общоевропейски учени: Павел Шафарик, Станко Враз, Ватрослав Ягич, Йосип Шросмайер и др. Особено важно е мястото на българските патриoti – просветители и революционери: Васил Априлов и Неофит Рилски /първи организатори и вдъхновители на чуждестранните и родните събирачи и разпространители/, Георги С. Раковски и Любен Каравелов, Иван Богоров и Найден Геров, Петко Славейков и Братя Миладинови, Марин Дринов и колко още. След Освобождението наред с основната фигура на Иван Шишманов са Михайло Драгоманов и Димитър Матов, Атанас Илиев и Антон Попстоилов, Йордан Иванов и Михаил Арнаудов, Кузман Шапкарев и Марко Цепенков, Добри Христов и Васил Стоин и мн. др. Не пропускам да спомена и редицата изследователи в полето на фолклора след Втората световна война като Хр. Вакарелски и Петър Динеков,, Цветана Романска и Росица Ангелова, Стефана Стойкова и Донка Петканова, Николай Кауфман и Тодор Ив. Живков, та до последвалите ги многобройна група учени, записвачи и популяризатори днес. Макар че през различните периоди фолклорната култура е определяна и обяснявана в широк и тесен смисъл, при всички случаи с това название са обозначавани важни страни от душевността на народа, неговите вълнения и съхващания за света и конкретното битие. Фолклорът е вплел съдбата на человека, на малката и по-голяма общност, на целия етнос като художествено творчество. В тази „изящна словесност“ /наричана понякога „поезия“/, съчетала в себе си не само поетическия текст, но и в контекст с битово-обредни моменти, както и мелодия и танцуваен ритъм /особено при песните/, е изразявала радост /„Що ми е мило и драго“/, и скръб /„Живи са се прегърнали, мъртви са ги разделили“/, благослов /„Колко звезди на небето, толкоз здраве в тая къща“/, проклятие /„Три години болен да лежиш“/ и т.н.

Фолклорът като изразител на „умственото развитие на народа /според братя Миладинови/ е важна част от културата на

етноса като пеене и „думане“. Песента, например, е приповдигнато словесно послание, понесено на крилете на мелодията и ритъма, което има способността да доближава далечното и да отдалечава близкото и познатото/според Н. Георгиев, 55, 1976/. Прозата пък е като че ли е разговор или „вербална култура“, изискваща непременно насрещен „събеседник“ /слушател, възприемател, потенциален разказвач/. Словото в разказвателното творчество изразява различни форми на обществено съзнание и служи за обмен на информация като битови колизии или проверена мъдрост.

Отдавна акад. Йордан Иванов посочва, че „любовта към старинното, далечното е постоянен елемент в народното творчество“. Този непрекъснат интерес към „едно време“ като перманентно актуализиране на митическо-чудесното е трайна тенденция във фолклора. Във всяко творчество /в т.ч. и в народното/ изначалието и основният акцент е човекът, човешкото, „човешината“, т.е. опознаване и изобразяване на человека и неговата среда. /Затова говорим за хуманистичка или човекознание/. Като вид човекознание фолклорът би могъл да се разглежда и от антропологическа гледна точка. За разлика от традиционната антропология обаче фолклорът изобразява человека не като биологическа даденост /с крайници, стомах, сърце и пр./, а като вид световъзприемане, микрокосмос с неговите мисли, чувства, стремежи, идеали и т.н. Затова този вид творчество и Е, и НЕ Е антропология, а явление, което е свързано с антропологията /бихме го обозначили като антропология+плюс/. То Е и НЕ Е културна антропология, както понякога синонимично обозначават етнологическото познание /и неговата посестрица етнографията/, защото е специфична художествена култура, изкуство и неизкуство, създадено от человека в общност – за нея, а и за самия него.

Фолклорът като вид творчество е социално детерминиран /обусловен/. Създаването и разпространението му /в т.ч. вариативното и перманентно изпълнение или показване/ изиска

среда /общност, социум, колектив/ и изпълнител /потенциален творец/. Фолклорът търпи промени /варира/, но не като се са моунишожава и поражда отново, а като продължителна еволюция. Адаптира се или се актуализира най-доброто от предходното, което се допълва и предоставя на съвремието, а оттам и към следващите поколения. Това е континуитетът във времето и пространството, съчетаващ триединството: минало, настояще и бъдеще, но задължителна без резки скокове. Прав е руският фолклорист Владимир Проп, когато твърди, че „фолклорът възниква като осмисляне на историческите и битовите стълкновения, на колизиите между новото и старото“ /Проп, 169, 1976, с. 17/

Природата е целият свят, който заобикаля человека – както познатото, така и непознатото. Този свят има свои закономерности, които са впечатлявали человека, нашите предци и прадеди. Те от своя страна непрекъснато са търсили и „намирали“ обяснения на явленията и процесите с възможностите на своето примитивно мислене. Формиратки се, първобитните общности са оформляли съответно съзнание, еволюиращо в следващите епохи. Това съзнание влияе върху формиращите се култури и върху конкретния художествено-творчески процес. Художественото възприемане и изображение, в т.ч. специфичното фолклорно възприемане и изображение, е насочено към человека и заобикалящата го среда. Всъщност човекът с неговите прояви в природата, в обществения развой и в културния процес изявява себе си и своите художествени възможности в трудовия процес, в обредните практики и в празничната дейност... Така би могла най-общо да се очертае фолклорът като специфична култура, като важно социално – художествено явление, което е мирогледно изображение и резултат на общественото съзнание и на културния развой в хронотопоса /време-пространство/.

ФОЛКЛОРЪТ КАТО СОЦИАЛНО – ХУДОЖЕСТВЕНО ЯВЛЕНИЕ

Философите твърдят, че обществото и формираното от него съзнание представляват динамична и саморегулираща се система. Продукт на конкретните прояви и на общественото самосъзнание е художественото изображение и цялата култура като система, в чиито подсистеми се вмества и фолклорът като специфичен вид култура. Следователно конкретното историческо и социално развитие на обществата влияе върху културата, аналогично и върху фолклора. Разбира се това не бива да се опроставя, защото става дума за бавен и постъпителен процес, а не моментен акт. Подобно на езика, и фолклорът е своеобразно „средство на общуване“, макар на битово-обредно или комуникативно-художествено равнище. В това отношение прав е руският фолклорист Владимир Проп, когато твърди, че „генетически фолклорът би следвало да е по-близо до /да се съпоставя/ не с литературата, а с езика, който също така от никого не е измислен и няма ни автор, ни автори“ (159, с. 9).

В творческия процес в особена зависимост са нуждите, които подбуждат интереса или мотивират подбудите. Така духовното производство, в т.ч. и фолклорната култура, се осъществяват в рамките на общата социална дейност. Човекът, трудът, обществото, природата това са зависими величини, които намират и общо, и различно място във фолклора, както и във всяко изкуство.

Фолклорът, както и всяко художество, е социално обусловен /детерминиран/. Създаването и разпространението му /изпълнението му/ изисква среда /социум, колектив/, която подбужда творчество, твори и сама се „цензурира“ (66). Той е в непрекъсната приемственост /kontinuitet/, за което Вл. Проп ще каже, че „фолклорът възниква като осмыслияне на историческите и битовите стълкновения, на колизиите между новото и старото“ (159).

Общественото съзнание, което е конкретно-историческо, влияе на общия културен и конкретно на художествено-творческия процес. Трите величини: обществено съзнание, културен процес /като начин на световъзприемане/ и фолклорната култура са в непосредствена зависимост и детерминираност. Основното във фолклора се съсредоточава към социализацията на човека било в рамките на жизнения кръг /от раждането до смъртта/, било във връзка с аграрно-скотовъдния бит в рамките на годишното циклизиране. От тази гледна точка фолклорното художество е социално и исторически обусловено. Социологическата насоченост разкрива средата /социумът/, където се твори и разпространява. Това може да бъде постоянен колектив /социум/ – от етноса, региона, до селището и семейството, а от друга – временен, който се формира и разпуска /жетва, коситба, седянка, „моабет“, трапеза, хоро на мегдана, сватба и др./.

Когато говорим за социум /колектив/ и за масовото разпространение чрез изпълнение, не бива да абсолютизираме и да игнорираме личността. Основа на всичко е човекът, отделният човек /изпълнителят преди всичко/, който различно се реализира или получава различен социален статус. Изпълнителят например /добрият изпълнител/ винаги притежава обществен престиж, дори понякога го обявяват за духовен водач /лидер, шаман/, който изразява мислите, преживяванията, вълненията на социума. Пример е Благолаж от „Косачи“ на Ел. Пелин, певицата Дафина от Просеник, Сярско – „българската Омирка“, различните „звезди“ и сладкодумци по селищата, певци от рода на Васил Димов или на Вicho Бончев и т.н. Именно изпълнителят и изпълнението е сърцевината на творческия процес при фолклора, то е очаквано от социума повторение на знание и опит, то е усещане, етика и естетическа наслада /напр. коледуването, лазаруването, водици, кукери, т.н./

Историзмът пронизва всяко творчество, защото всяка епоха своеобразно рефлектира в творчеството, а голяма част от наследството постъпително се прелива в новото, поради което

за целия творчески процес може да се каже, че е актуализирано минало към настоящето с тенденция към бъдещето, където отново настоящето избирателно ще бъде актуализирано минало. Най-стари се смятат родовите предания за първопредци /тотеми/ и предците, което намираме изобразено в редица вярвания и обреди. По-късно, усвоявайки и препредавайки митологията чрез фолклор, най-вече чрез обредност се установява система от правила и забрани /табу/, преосмисля се така да се каже, по-литеизма /многобожието/. През феодалното общество, особено в зрелия феодализъм през османското робство говорим за „классически“ български фолклор, за разгръщане на фолклора като всеобхватна система на духовно общуване.

Социалната структура, в която съществуват народните традиции, в т.ч. и фолклорът, е следната: етническо пространство /етнос/, регион, селище В „классическото“ време на фолклора селищната структура е основна. Следователно предимно локалното, а след това и регионалното дават богатството и многообразието на етническата култура, обуславяйки я като своя. Маскар и специфична в отделните селища и региони, тази култура е за целия етнос. Тя е своя и влиза в понятието „наша“, „родна“ като представители на едно цяло /в случая българското/ в съотношение „ние“ – „вие“ или „те“. Спрямо съседните етноси и тяхната култура действа опозицията „ние“- „другите“, дори и да са родствени етноси, които имат много сходни творби или техни варианти /примерно българи-сръби/.

Основа на творческия процес е информационното условие предаване-приемане, при което основно средство за съществуване на комуникацията и общуването е творбата. Ако съпоставим творческия процес при литературата и другите професионални изкуства, където творецът е известен и афиширан, а „каналната“ връзка предаване- приемане е като че ли линейна, при фолклора условно бихме я обозначили като зигзагообразна /стъпаловидна/, защото и хроноса /времето/, и топоса /пространството/ търпят варианти и са отворени. Личното творчес-

тво и професионалното изкуство, условно и с оглед на възприемателя, приемаме като завършено, след като творецът е казал „конец“. За фолклорната творба никой няма право да се афишира като създател, поради което няма право и да каже „конец“. Това обуславя друга съдба на фолклорната култура в хронотопса с възможностите за импровизация и досътворяване, което по същество е и правомощие, и отговорност. Това прави произведението на фолклора по-непосредствено и комуникативно, където традиционната клишираност, повторяемост, вариативност и пр. обуславят фолклорното движение и динамика.

Като приемаме, че фолклорното творчество е изпълнителски тип изкуство със своя естетика, очевидно в основата на творческия процес стои ИЗПЪЛНИТЕЛЯТ. Анализирайки процеса: изпълнение – възприемане – ново изпълнение, по пътя на ретроспективната логика, стигаме до изначалните мотиви /архетипи, инвариант/ и разнообразните напластвания в етническата култура през различните исторически епохи. Съществено е да отбележим, че именно фолклорът, според механизмите на своето възприемане и разпространение, е запазил като в „депо“ редица древни пластове на културата, мирогледни представи, обредно-ритуални и утилитарни практики. Напомняме за проблема общуване – комуникация като съсредоточие на реализацията на човека в средата /обществото/ и в природата както със средствата на езика, така и на художеството. Човекът като „зоон политикон“ възприема и споделя онова, което го заобикаля и впечатлява, стремейки се да го обясни и осмисли или да го приспособи към съществуване

Още от първобитното общество /среда, колектив, социум/ човекът търси отговор на ред въпроси, подсказани му от наблюденията: занимава го светът като цяло – от космическото пространство до семейния и селищен кръг. Създава си своя представа за света, нещата и явленията, за световния ред, впечатлява го природата с видимите и невидимите процеси и промени – от мистичното необозримо пространство /хаоса/ до неговата циклична